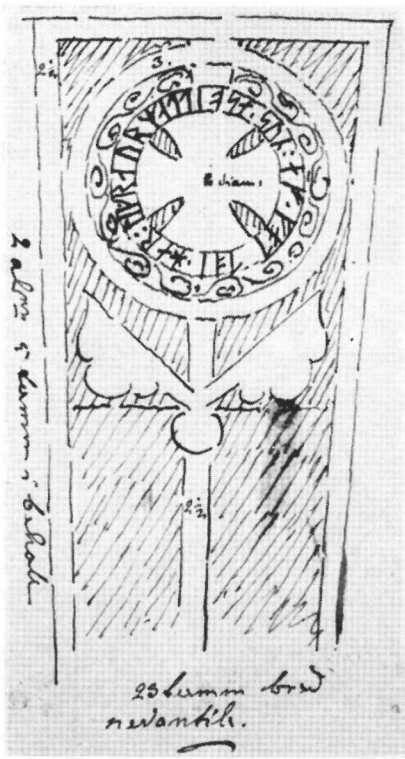

Fig. 91. Vg 64. Jungs sn, gamla kyrkan. Efter teckning av Hilfeling i F m 57: 1.

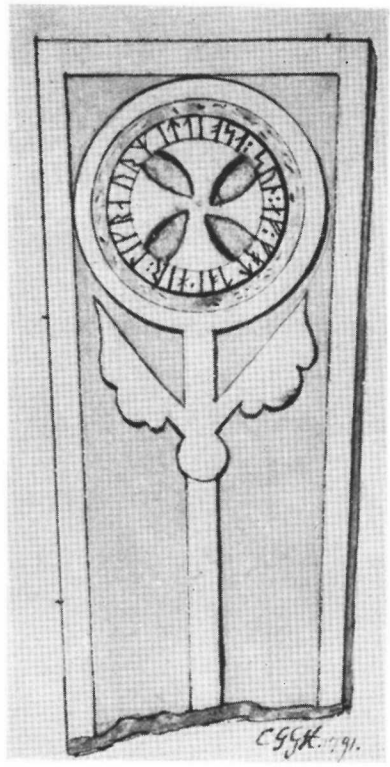

Fig. 92. Vg 64. Jungs sn, gamla kyrkan. Efter teckning av Hilfeling(?) i Fullständig Bautil.

Om r. 8–10 äro rätt lästa av Hilfeling, kunna de avse fsv. *Aver*, ett visserligen sällsynt namn i svenska källor men känt bl.a. från tre danska runinskrifter, DR 190, 192, mønt 26. Enligt E. Moltke, i *Danmarks Runeindskrifter*, sp. 906, är det ursprungligen ett östnordiskt namn.

Runföljden 24–29 **fottoi** innehåller sannolikt ett ortnamn, men den har icke kunnat förenas med något nu känt från trakten.

Marums sn, kyrkogården.

»På Marums Kyrkogård skall ligga en hall med runebokstäfver vid Vapnhusdören», skriver 1672 komminister Claudius Andreæ (avskr. av J. P. Carlmark i Antiqviteter 1, Stifts- och Landsbibl., Skara). Någon runsten finnes nu icke i Marum, och uppgiftens riktighet har icke kunnat styrkas.

65. Norra Vånga sn, kyrkan. Nu vid prästgården.

Pl. 52, 53.

Litteratur: E. Junggren, påskrift på bläckteckning 1791 i Liljegren, Fullständig Bautil 7; P. Tham, Archeologiska Anvisningar [1792], bl. 24 (ATA), Egna Manuscripter och Siöborgs Resor [1795], s. 208 (ATA); G. Stephens, ONRM 1 (1866–67), s. 241 f., 2 (1868), s. 835 f., 3 (1884), s. 27 f., Handbook of the old northern runic monuments of Scandinavia and England (1884), s. 8 f., Candidat L. F. A. Wimmer om de oldnordiske Runeindskrifter (i: Aarbøger 1867), s. 228 f.; G. Djurklou, Brev $^{17}/_{6}$ 1867 t. B. E. Hildebrand (ATA); L. F. A. Wimmer i Aarbøger 1867, s. 22 not 3, Die Runenschrift (1887), s. 149, 160, 163, 303, 308; S. Bugge, Bidrag till tydning af de ældste runeindskrifter (i: Tidskrift f. Philologi og Pædagogik 8, 1868–69), s. 184 f., i Aarbøger 1870, s. 202 noten, 1871, s. 202, 1884, s. 86, 92, Norges Indskrifter med de ældre Runer (1891–1903), s. 17, 165 not 2; A. Noreen i ANF 1 (1883), s. 163, Altisländische Grammatik (1884), s. 139, 2. uppl. (1892), s. 266, 3. uppl.

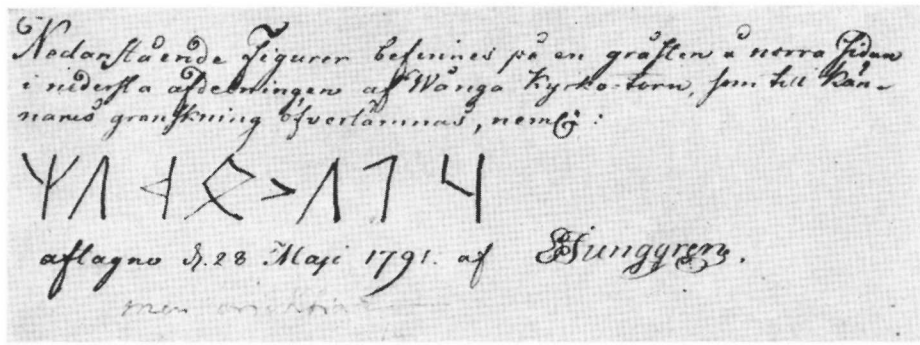

Fig. 93. Vg 65. N. Vånga sn, kyrkan. Efter teckning av Junggren.

(1903), s. 347, 4. uppl. (1923), s. 393; F. Burg, Die älteren nordischen Runeninschriften (1885), s. 95 f.; Th. v. Grienberger i Zeitschrift f. deutsche Philologie 39 (1907), s. 69; Fornminnesinventering 1923 (ATA); Alexander Jóhannesson, Grammatik der urnordischen Runeninschriften (1923), s. 121 f.; H. Jungner, Västergötlands äldsta runinskrifter (i: Festskrift t. H. Pipping, 1924), s. 232, 243 f.; O. v. Friesen, Röstenen (i: Uppsala Univ. Årsskrift 1924: 1), s. 39, 91, i Runorna (Nordisk kultur 6, 1933), s. 30;, O. Sjögren, Sverige 4 (1933), s. 360; A. Nordén, Från Kivik till Eggjum (i: Fornvännen 1934), s. 100 f., i Fornvännen 1940, s. 321 noten; Handlingar 1934, 1936 i ATA; W. Krause, Was man in Runen ritzte (1935), s. 10 f., Runeninschriften im älteren Futhark (1937), s. 521; C. J. S. Marstrander, De nordiske runeinnskrifter i eldre alfabet (i: Viking 16, 1952), s. 215 f.

Äldre avbildningar: E. Junggren, bläckteckning 1791 (i Liljegren, Fullständig Bautil, ATA), återgiven i Stephens a.a. 1866–67; P. Tham, bläckteckning (i a.a.) [1795]; teckning, sign. »H. Rådman Bergman d. 9 sept. 1812» (i Div. Antiq. Anteckningar av Per Tham, förvarade i ett ex. av Bautil tillh. kapten E. Malmberg, Ulriksdal, foto i ATA); blyertskopia av förlorad teckning 1867 av Djurklou (ATA), på denna teckning återgår bilden i Stephens a.a. 1868; bilderna i Stephens, ONRM 3, s. 28, Handbook, s. 8, och Jungner a.a., fig. 4 a, v. Friesen a.a. 1933 samt Marstrander a.a. återgå på av Stephens ombesörjda teckningar; K. Torin(?), kolteckning (VFA); foto 1924, återgivet i Jungner a.a.

Runstenen står rest i södra delen av trädgården vid Norra Vånga prästgård. Sin nuvarande placering erhöll stenen genom Riksantikvarieämbetets försorg år 1936, då den flyttades från sin förutvarande, undanskymda plats i en berså, c:a 20 m. SÖ om kyrkans kor. Intill år 1875, då den gamla kyrkan revs, satt runstenen inmurad i kyrktornets norra innervägg, c:a 2,5 m. över golvet.

1791 är den äldsta uppgiften om runstenen daterad (E. Junggrens). Platsen uppges vara »å norra sidan i nedersta afdelningen af Wånga Kyrko-torn». Per Tham antecknar 1792: »Men en skall vara inmurad i kyrkan

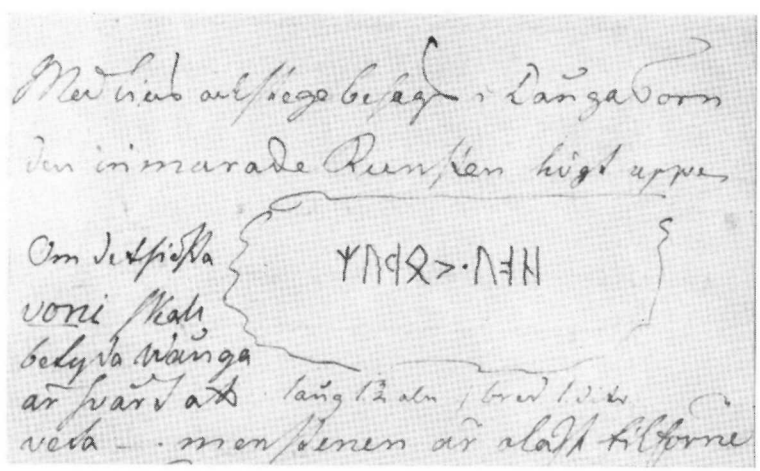

Fig. 94. Vg 65. N. Vånga sn, kyrkan. Efter teckning av Tham i Egna Manuscripter.

som ingen kiänner». Ett »Utdrag af H. Mag. Siöborgs Dagbok ... 1795» visar dock att man nu funnit igen platsen: »Med lius och stege besågs i Vånga Torn den inmurade Runsten högt uppe». N. G. Djurklou preciserar läget 1867: »Beträffande Wånga-stenen får jag nämna att den sitter inuti tornet i dess norra mur, fyra alnar öfver första botten. Stenen är insatt så, att runraden sitter horizontelt». Av de äldsta teckningarna (Junggren, Tham) att döma har den med avseende på runraden suttit rättvänd, d.v.s. med roten åt vänster och toppen åt höger. Den gamla kyrkans tornbyggnad har varit från slutet av 1100-talet.

Röd granit. Höjd 0,88 m., bredd 0,71 m. Inskriften, som utgöres av vänstervända runor, läses uppifrån och nedåt.

Inskrift:

hą̣ukoþuʀ
5

Till läsningen: Runorna äro tydliga. Endast på 2 **ą̣** äro bistavarna svaga men säkra. 3 **u** är säker; bst är rak och företer ingen krökning, som motiverar läsningen **r** (v. Friesen, *Röstenen*, 1924). Runan har (liksom 7 **u**) formen av en uppåtvänd vinkel med raka ben. Bst i 6 **þ** är liten och endast svagt rundad.

Runstenens tidigare läge på en undanskymd plats i kyrktornets innervägg gjorde inskriften svårläst — »kan svårligen läsas utan vid ljus och lyckta», skriver Djurklou 1867. Dessa omständigheter torde ha bidragit till att de äldsta läsningarna på ett par punkter äro felaktiga. Komminister E. Junggrens (1750–1799, fr. 1794 komminister i Saleby) läsning 1791, Per Thams 1795 och Bergmans 1812 framgå av teckningarna fig. 93–95. Sedan föll stenen i glömska under ett halvsekel. Den finnes icke upptagen i Liljegrens *Runurkunder* (1833). Man visste vid mitten av 1860-talet icke ens, om den fanns i behåll och i så fall var. Synbarligen på tillskyndan av G. Stephens, som kände stenen genom Liljegrens *Fullständig Bautil*, eftersöktes den, och 1866 var den återfunnen av pastor loci, kyrkoherde O. A. O. Warholm (1816–1898). Följande år gjorde Djurklou en teckning och avklappning av inskriften, vilka ställdes till Stephens' förfogande och utgöra underlaget för bilden hos Stephens, a.a. 1868. I sistnämnda arbete meddelar Stephens, att jämväl kyrkoherde Warholm gjort en avbildning av stenen, som visar de tre första runorna som ᚺᚨᚴ. Varken denna eller Djurklous originalbilder ha återfunnits.

1868 besökte S. Bugge Norra Vånga och gjorde en avklappning. Han läste då 2 **ą̣** och 3 **w͡u**, hela runföljden således **hą̣w͡ukoþuʀ**. Beträffande r. 3 säger Bugge (*Bidrag* 1868–69): »tværstregen har så bestemte og regelrette træk, at den ikke synes at kunne være tilfældig».

Den rätta läsningen fann först Stephens vid personligt besök i Norra Vånga 1873. Han anmärker (*ONRM* 3, 1884) beträffande 3 **u** »the supposed slanting bar is so slight and thin as to be clearly a mere flaw or fracture, of which the stone bears so many». Och han publicerar samtidigt den första bilden av Vg 65 med runorna rätt utmärkta. Av en uppgift i *Aarbøger* 1884, s. 86, framgår, att Bugge nu också uppfattar inskriften på detta sätt. Enligt A. Noreen (*ANF* 1, 1883) hade Bugge till denne dessförinnan privat meddelat sin benägenhet att läsa r. 3 som **u**. Noreen ansluter sig till Bugge i *Altisländische Grammatik* (1884). Sammalunda göra L. F. A. Wimmer (»nahezu sicher» enligt F. Burg, *Die älteren nord. Runeninschriften*, 1885, s. 95), A. Jóhannesson, A. Nordén, W. Krause, även H. Jungner, som genom självsyn kommit till samma uppfattning. Endast O. v. Friesen, som visserligen icke bygger på någon egen granskning av originalet, föredrager till en början (*Röstenen*, 1924) en läsning 3 **r** men överger synbarligen senare (*Runorna*, 1933) detta förslag till förmån för den allmänt vedertagna läsningen **hą̣ukoþuʀ**.

Den förste, som i tryck behandlar Vg 65, är Stephens. I *ONRM* 1 (1866–67) återger han den nämnda teckningen av Junggren 1791.[1] Stenens dåvarande belägenhet var okänd för Stephens, och han betraktar den som förkommen. Den tolkning, som Stephens grundar på Junggrens teckning är värdelös. Den lyder

[1] Tillsammans med ifrågavarande teckning publicerar Stephens till följd av något misstag ännu en, som skulle leda sitt ursprung till Vånga. Denna sistnämnda teckning avser inskriften på en benkam från V. Torp, Lilla Isie sn, Skåne (DR 267).

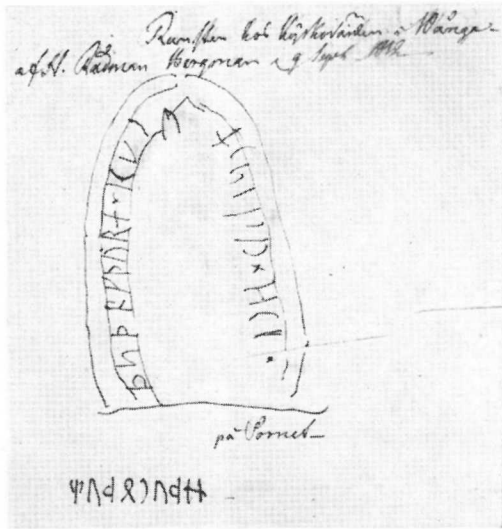

Fig. 95. Vg 66 och 65. N. Vånga sn, Postgården och kyrkan. Efter teckning 1812.

Fig. 96. Vg 65. N. Vånga sn, kyrkan. Efter kopia av teckning av Djurklou.

»KLUC O ÞUA *KLUC OWNS this-TUVA (grave-mound)*», men han tillägger »I will not dwell upon it». I princip fasthåller Stephens vid en sådan tolkning, även när underlaget sedermera är Djurklous teckning 1867 (*ONRM* 2, 1868). Endast mansnamnet ändrar han till *HWÜC*. 1873 finner Stephens själv, som ovan nämnts, den rätta läsningen av Vg 65, men den felaktiga transkriptionen (*ONRM* 3, 1884) leder honom på villospår: »HÆ UC OÞUA. *HÆUC* (*? = HÆUNC*) *raised-this-stone to-OTHU*».

I tiden mellan Stephens' andra och tredje tolkning ligger S. Bugges undersökning och första publicering av inskriften (*Bidrag*, 1868–69). Som ovan nämnts, läste Bugge vid denna tid runorna: **h᛫wukoþuʀ**. »Dette synes tilsammen at være ett ord, nemlig nom. sg. af en u-stamme ... Jeg finder her navnet på den mand, over hvem mindestenen blev sat; den dödes navn alene i nominativ har vi også på stenene fra Berga, Bratsberg og Haverslund. Navnet synes at være sammensat, og i det første led tör vi da mulig söge ordet 'hög'. ... I de ældste nordiske runeindskrifters sprog måtte man snarast vente formen **HABUKAR**, men mellem denne og *haukr* må ligge mellemledet **HAWUKAR** (**W** for **B** ved indflydelse af det följende **U**), som jeg da vover at finde i Vångaindskriften **HAWUKOÞUR**. Selv om denne skulde læses **HAUKOÞUR**, kunde navnet indeholde ordet 'hög', men da i en senere form.» Bugge har härmed givit forskningen en inriktning, som varit av värde och vikt i den fortsatta diskussionen. I inskriftens senare hälft såg Bugge då ett andra namnled *-haþuʀ*, d.v.s. isl. *hǫðr* 'kämpe', varav gudanamnet Höder, men inskriftens o-vokalism finner han svårförklarlig. Denna sin uppfattning angående inskriftens senare del överger han emellertid snart. I *Norges Indskrifter med de ældre Runer* (1891–1903), s. 17, säger han nämligen: »Vånga-Indskriftens **haukoþuʀ**, hvilket Navn jeg nu forklarer som nomen agentis af **haukōn* 'jage med Høg'».

I samtliga upplagor av *Altisländische Grammatik* (1884, 1892, 1903, 1923) följer Noreen Bugge. Han anser **h᛫aukoþuʀ** vara den dödes namn **Haukoþr* med den sannolika innebörden »der mit Habicht jagt?». Frågetecknet markerar dock en viss tvekan i uppfattningen. Alexander Jóhannesson (a.a. 1923) upptager Noreens tolkning.

Som mansnamn uppfattar också v. Friesen (*Röstenen*, 1924, s. 39, 91) runföljden på Vg 65. Men genom felaktig uppfattning av tredje runan finner han namnet vara »**harkoþuʀ**, en *-þu*-avledning till det i fvn. och nynordiska dialekter bevarade verbet *harka* 'skrapa, skrubba, larma'». Denna läsning håller han emellertid icke fast vid. Se nedan.

Jungner för in ett nytt element i Bugges gamla uppslag. Han sammanställer **h᛫aukoþuʀ** på Vg 65 med **h᛫akuþo** på Vg 63. Och med utgångspunkt från en annan, antagen betydelsevariant hos verbet **haukōn*

'uppträda som hök' drager han följande slutsats (*Festskrift till H. Pipping*, 1924, s. 240): »Ett nom. agentis **haukoþuʀ** synes därför snarast böra betyda 'höksnabb, oblidkelig angripare, förföljare'. Detta tyckes vara ett passande uttryck för den som skall vara död mans hämnare.» Snarast tycks Jungner ha ansett, att detta maktfyllda epitet har åsyftat ristaren. »Det finns ju med full säkerhet flera runinskrifter, som ej nämna den döde utan blott ristaren (Nordhuglen, Einang, Valsfjord, Vatn). Till denna grupp synes mig Vånga-stenen höra. Arvingen-hämnaren ger förbindelse om skydd och hämnd, ja åstadkommer detta redan till en del.»

Krause (*Runeninschriften im älteren Futhark*, 1937, s. 521) ansluter sig till denna Jungners åsikt: »Hier liegt anscheinend dasselbe Wort in Nom. vor, das auf dem Stein von Noleby als Akk. **hakuþo** auftritt. Auf dem Vånga-Stein, der vermutlich einst im Innern eines Grabes lag oder stand, nennt sich also nur der Runenmeister mit einem seine magische Gewalt ausdrückenden Namen.»

En helt annan utgångspunkt för en tolkning har v. Friesen i *Runorna* (1933). Här godtager han den gängse läsningen **haukoþuʀ** men anser att **k** står för **g** och att ordet »skall förstås som **haugoþuʀ** = fvn. **haugoðr* 'högläggning, begravning'». Denna tolkning är icke övertygande. Både ur språklig och praktisk synpunkt lider den av betänkliga svagheter, för vilka Nordén (*Fornvännen* 1934, s. 101 korrekturnot) redogjort.

Nordén är själv inne på tanken att **haukoþuʀ**, **hakuþo**, vad de tre resp. två första runorna beträffar, innehåller fvn. *haugr* 'hög' men ansätter en sidoform urn. **hawaʀ*, varav här stamformen som förled i sammansättning **hawa-* > **ha-*. »Efterleden vore ett **kunþô(n)*, bildat till got. adj. *kunds*, å Nolebystenen i vok.?-ack.? s. med fallet *-n*, å Vångastenen i genitiv på *-uʀ* motsvarande gotiskans [skall vara: gutniskans] genitivändelse *-ur* till *ôn*-stammarna (A. Noreen, Altschw. Gr. § 246: 2 [skall vara: 426: 2]). Betydelsen blir alltså i förra fallet 'den som stammar från gravhögen': 'gengångerskan', i senare fall 'gengångerskans'.» Även denna tolkning är språkligt långsökt. En parentes med »underförstått: *sten*» räcker icke att förklara den ensamma genitivformen av ett feminint substantiv med synnerligen oklar härledning. För att en sådan hypotes skall bliva bärkraftig fordras analogifall. Det måste bestämt framhållas, att utgångspunkten för en tolkning av Vångainskriften måste vara dess egen runföljd **haukoþuʀ**. Detsamma gäller Nolebystenen med dess inskrift **hakuþo**. Vad angår Nolebystenens **hakuþo** sväva vi dessutom, genom väsentliga luckor i inskriftens hela runföljd, i okunnighet om dess formella ställning i texten. Det enda säkra partiet i Nolebyinskriften är ju dess inledning av tämligen schablonmässig karaktär. En sammanställning av de båda inskrifterna låter sig alltså icke under nuvarande förhållanden göra. Åtskilligt talar dock för uppfattningen av inskriften på Vg 65 som ett mansnamn, ett nomen agentis 'den som uppträder som en hök'. Alla försök att förklara den djupare innebörden i namnet, vem detta avser och vad det ursprungliga ändamålet med inskriften är, förbli ännu spekulationer.

Om Vg 65 ursprungligen har haft sin plats i en grav, och därvid möjligen haft religiöst-magisk karaktär, eller som ristad bautasten har stått synlig på eller invid en sådan, kan icke heller med säkerhet utrönas. Åsikterna växla. För den förstnämnda meningen uttalar sig Wimmer i a.a. 1887. Det är stenens form och storlek han stöder sig på. Hans åsikt delas av Jungner och Krause. Den motsatta uppfattningen förfäktas av v. Friesen och Nordén. Om Vg 65 se även Vg 63.

Inskriften är landskapets äldsta i sten ristade och dateras till 500-talet, snarast dess förra hälft.

66. Norra Vånga sn, Postgården.

Pl. 53.

Litteratur: B 961, L 1349, T 5. H. Schyllveriin 1672 (avskr. i J. P. Carlmark, Antiqviteter 1, Stifts- och Landsbibl., Skara); J. Peringskiöld, Monumenta 9, bl. 89; O. Celsius, Svenska runstenar (KB F m 60) 2, s. 313; P. Tham, Archeologiska Anvisningar, bl. 11 (ATA), Egna Manuscripter och Siöborgs Resor, s. 208 (ATA); P. E. Lindskog, En korrt beskrifning om Skara stift 2 (1813), s. 157; P. A. Säve, Berättelse 1862, s. 104 (ATA, tr. i ATS 2, 1869, s. 125); Fornminnesinventering 1923 (ATA); Handlingar 1923, 1924, 1926, 1927, 1938 i ATA; O. Sjögren, Sverige 4 (1933), s. 360.